

1. Загальні положення Zagadnienia ogólne

1.1. Формування української та польської мов Kształtowanie się języka ukraińskiego i polskiego

У сучасному світі носіями слов'янських мов є більш ніж 300 млн. осіб. Близькість цих мов пояснюється як їхнім спільним походженням, так і різноманітними контактами, які тривають упродовж століть. Українська та польська мови входять до слов'янської групи індоєвропейської сім'ї споріднених мов. Належність окремих мов і мовних груп до сім'ї індоєвропейських визначається на підставі подібності їхньої структури, досліджуваної за допомогою порівняльно-історичного методу і пояснюваного як результат їх походження від єдиної у минулому індоєвропейської прамови¹. Індоєвропейська (праіндоєвропейська) мова (прамова, мова-основа) була поширеною на території від сучасної Індії до Західної Європи включно². Внаслідок розпаду цієї мови (від III–II тис. до н.е.) утворилися окремі групи, пізніше – окремі мови, частина з яких функціонує й нині, частина зникла (пор. терміни „живі та мертві мови”). Реконструкція загальних рис індоєвропейської прамови і, як наслідок, виділення індоєвропейських мов в окрему сім'ю відбулися на підставі досягнень порівняльно-історичного мовознавства, пор., напр.:

¹ О. С. Мельничук, *Індоєвропейські мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 205.

² Див.: А. Мейє, *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*, Москва–Ленинград 1938; Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, т. 1–2, Тбилиси 1984; Н. Herchen, *Indo-European languages and archeology*, Menasha (Wisconsin) 1955; J. Kuryłowicz, *The inflectional categories of Indo-European*, Heidelberg 1964; *Indogermanische Grammatik*, hrsg. von J. Kuryłowicz, Bd. 3, Tl 1, Heidelberg 1964; E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, t. 1–2, Paris 1969; *Indo-European and Indo-Europeans*, ed. by G. Cardona, H. M. Hoenigswald and A. Senn, Philadelphia 1970; W. Lechmann, *Proto-Indo-European syntax*, Austin–London 1974.

Мови	Індоевропейська	*sáucel- (sül-)	*bher-	*suce- (suo-)	*qco-	*duccō
	Українська	сонце	брат	свій	котрий	два
	Польська	słońce	brat	swój	który	dwa
	Литовська	saulė	broterėlis (братик)	sāvas	katrās (katrās)	dù
	Латинська	sōl	frāter	suus		dúo
	Готська	sauil	brōþar	swēs	hatar	
	Санскрит (давньоіндійська)	svar-	bhrātā	svah	katarāh	dvā

Дослідники давно звернули увагу на те, що найближчими до слов'янської мовної групи є балтійські мови. Близькість цих груп мов (передусім на лексичному рівні) привела до створення теорії балто-слов'янської мовної єдності (балто-слов'янської прамови), що існувала орієнтовно у сер. I тис. до н.е. Проте у сучасному мовознавстві домінує думка про те, що зближення слов'янських і балтійських мов можна пояснити тісними контактами відповідних народів і мов. Крім того, низка структурних рис об'єднує слов'янські мови з германськими та індоіранськими³.

Поступово з індоевропейської мови почали виділятися діалектні групи, в тому числі група, яку умовно називають праслов'янською (протослов'янською, спільнослов'янською) мовою⁴.

Індоевропейська та праслов'янська мови є реконструйованими, оскільки писемних пам'яток їх використання не збереглося. На думку багатьох учених, між періодами індоевропейської та праслов'янської мов існувала епоха протослов'янської мови (діалекту)⁵.

* Оскільки писемних пам'яток індоевропейського і праслов'янського періодів немає, мовні явища того часу реконструйовані на підставі зіставлення різних мов.

³ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов; пор. А. П. Непокупний, *Балтійські родичі слов'ян*, Київ 1979.

⁴ Див.: А. Мейе, *Общеславянский язык*, Москва 1951; Р. Нахтигал, *Славянские языки*, Москва 1963; Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов; С. Б. Бернштейн, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*, Москва 1974; Х. Бирнбаум, *Праславянский язык. Достижения и проблемы его реконструкции*; Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*, Москва 1988; О. Н. Трубачев, *Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования*, Москва 1991; О. Царук, *зазнач. праця*; В. Г. Скляренко, *Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження*, Київ 2006; Z. Stieber, *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974; Z. Gołąb, *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych*, Kraków 2004.

⁵ С. Б. Бернштейн, *Славянские языки [в:] Лингвистический энциклопедический словарь*, ред. В. Н. Ярцева, Москва 1990, с. 460.

Як вважають лінгвісти, праслов'янська мова зародилася на межі III–II тис. до н. е. і почала розпадатися на окремі слов'янські мови у другій пол. I тис. н. е.⁶. Отже, історія праслов'янської мови була довшою, ніж історія окремих слов'янських мов⁷. Усвідомлення праслов'янами спільності своєї мови знайшло відображення у самоназві „слов'яни” – ті, що використовують зрозумілі слова (мову) (пор. точку зору, згідно з якою назва „слов'яни” походить від лат. *slavus* – раб⁸).

Своєрідні риси праслов'янської мови почали складатися вже на початку III виділення з індоєвропейської мови-основи. Водночас основні ознаки значною мірою збереглися у всіх (в окремих випадках – у більшості) сучасних слов'янських мовах. Зокрема, на фонетичному рівні це наявність випадних голосних (типу укр. *взяти* – *візьму*, пол. *wziąć* – *weźmie*), чергування [ɛ], [κ], [x] з [ж], [ч], [ш] (пор. *rik* – *річний*, *rok* – *роczny*) (т. зв. перша палаталізація, пор. також наслідки другої та третьої палаталізації⁹). Специфічною рисою слов'янських мов є протиставлення приголосних за твердістю – м'якістю. У праслов'янський період активно розвивалися словотвірні процеси, внаслідок чого виникла велика кількість нових порівняно з індоєвропейською мовою слів. У цей час сформувалися основні словотвірні морфемі, передусім суфікси та префікси. Низка морфологічних рис праслов'янської мови (передусім у структурі дієслів) суттєво відрізняється від індоєвропейської мови. У сучасних слов'янських мовах збереглося, зокрема, протиставлення категорій недоконаного та доконаного виду, зближення особових форм теперішнього часу та ін.

Водночас кожна із слов'янських мов мала свій шлях розвитку, внаслідок чого у їхній структурі з'явилися своєрідні риси. Скажімо, у фонетичних системах української та польської мов знайшли відображення різні рефлекси звукосполучень типу **tort, tolt, tert, telt*, пор.:

голова // *głowa*

берег // *brzeg*.

Праслов'янські **tj, dj, kt'* в українській мові перейшли в [ч], [ж], у польській – у [c], [dz], пор.:

чудо // *cudo*

свіча // *świeca*

межа // *miedza*.

Тільки польська мова з усіх слов'янських зберегла носові голосні. Специфічним у різних слов'янських мовах є характер наголосу: у польській – на передостанньому складі, у чеській, словацькій мовах – на першому,

⁶ В. В. Лучик, *ззнач. праця*, с. 90–92.

⁷ С. Б. Бернштейн, *ззнач. праця*.

⁸ A. Gieysztor, *Polska [w:] Słownik starożytności słowiańskich*, t. 4, Wrocław 1970.

⁹ Див., напр.: В. В. Лучик, *ззнач. праця*, с. 95–96.

в українській, як і в інших східно- та частини південнослов'янських, – змінний наголос, у сербській, хорватській, словенській – музичний (тонічний) (див. також 2.6.).

На думку Г. П. Півторака, особливу роль у становленні українського та польського народів та їхніх мов зіграло плем'я полян, яке сформувалося у волинському ареалі. Це плем'я (союз племен) згодом розпалося „на дві частини, що емігрували в різні боки: одна – до Дніпра, друга – на захід від Вісли й Одера”¹⁰. Крім того, протоукраїнська та протопольська народності формувалися завдяки об'єднанню й інших племен.

Переломним для розвитку національних мов і, передусім, їх лексики був поступовий розпад діалектів праслов'янської мови та прийняття слов'янами християнства у X ст. (див. також 3.3.1.). У X ст. з'явилася перша літературна мова слов'ян – старослов'янська (церковнослов'янська). Її виникнення віддзеркалює складні шляхи формування і взаємозв'язків гілок праслов'янської мови. Перша слов'янська писемність була створена Кирилом і Мефодієм у 863 р. на території західнослов'янської Великоморавської держави на основі македонських (південнослов'янських) діалектів околиць Салонік. Як зазначає Г. Далевська-Ґрень, ця мова була знаряддям культури народів до XIX ст.¹¹. Слов'яни розійшлися за релігійною належністю: частина з них, зокрема українці, здебільшого є православними і користуються кирилицею, частина слов'ян, зокрема поляки, дотримуються католицизму і користуються іншим видом писемності – латиницею.

Традиційно сучасні слов'янські мови поділяються на три групи, при цьому українська належить до східнослов'янських, польська – до західнослов'янських. Водночас тричленної класифікації дотримуються не всі мовознавці, аргументуючи іншу точку зору, зокрема, тим, що українська мова за багатьма рисами більше наближена до польської, аніж до російської. Суперечливим залишається також питання про шляхи розвитку української мови після розпаду слов'янської мовної єдності. Низка вчених стверджують, що існував період спільної східнослов'янської мови, частина науковців заперечують цю думку, вважаючи, що українська мова після розшарування праслов'янської мови стала розвиватися власним шляхом¹².

¹⁰ Г. П. Півторак, *ззнач. праця*, с. 77.

¹¹ H. Dalewska-Greń, *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002, s. 561.

¹² Пор. різні точки зору: О. Колесса, *Погляд на історію української мови*, Прага 1924; С. Смаль-Стоцький, *Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення*, Прага 1927; Ф. П. Филин, *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Ленинград 1972; В. Г. Руделев, *К истории этнического имени славян* [в:] *Питання ономастики*, Київ 1978; В. М. Русанівський, *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*, Київ 1985; О. Горбач, *Генега української мови та її становище серед інших слов'янських* [в:] О. Горбач, *Зібрані статті*, т. 3, Мюнхен 1993; Г. П. Півторак, *ззнач. праця*; В. М. Русанівський, *Давньоруська мова: міф чи реальність?*, „Мовознавство”, 1993,

Формування української та польської мов, що походять зі спільного джерела – праслов'янської мови й паралельно розвивалися впродовж століть, відбувалося водночас зі становленням українського та польського народів і визначалося особливостями політичної, економічної, соціальної та культурної еволюції. Зародження обох слов'янських мов пов'язують з V–VII ст. Їхньому утвердженню сприяло утворення давньослов'янських держав – Київської Русі (IX ст.) та першої польської держави (X ст.). Після прийняття Руссю християнства (988 р.) літературною мовою стає книжна старослов'янська, на її основі виникає письмо кирилиця. Паралельно відбувається дальший розвиток народної української мови в її діалектних різновидах.

Писемні пам'ятки часів Київської Русі (Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.), Ізборник Святослава (1073 р.), „Руська правда” (XI–XII ст.), „Повчання” Володимира Мономаха (кін. XI – поч. XII ст.), „Повість временних літ” (початок XII ст.), „Слово о полку Ігоревім” (кін. XII ст.) та ін.) засвідчують протокраїнські мовні особливості¹³.

Поступово утверджується старокиївська мова юридично-ділових документів. Оригінальна література того часу (ораторська, агіографічна, паломницька, історіографічна й художня, передусім „Слово о полку Ігоревім”) написана староукраїнською мовою, хоч і не позбавленої впливу церковнослов'янської традиції. На підтвердження цієї думки В. М. Русанівський наводить такі мовні докази щодо „Слова...”: „У поемі є такі слова і форми, які пізніше локалізувалися в українській мові. Це *кожух, потручяти, яруга, не доста, жалоци, година* (у значенні „часи”), *брехати, туга* і под., напр.: *орьтъмами и ѡпончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотомъ; Ту ся копіем приламати, ту са саблям потручати о шеломы половецкыя; ѡруги им знаемы; Ту кровавого вина не доста; Ничить трава жалоцями; Тугою взыдоша по Руской земли; лисици брешутъ на чръленыа щиты*”¹⁴.

№ 2; О. О. Тараненко, *Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем*, „Мовознавство”, 1993, № 2; Ю. Шевельов, *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії* [в:] *Історія української мови. Хрестоматія*, упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко, Київ 1996; Г. П. Півторак, *Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію*, „Мовознавство”, 1997, № 4–5; О. В. Царук, *ззнач. праця*; В. В. Німчук, *Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови*, „Мовознавство”, 1998, № 1.

¹³ Про історію української мови див. також: Л. А. Булаховський, *Виникнення української мови та її положення серед інших слов'янських*, Київ 1948; Л. А. Булаховський, *Питання походження української мови*, Київ 1956; T. Lehr-Spławiński, S. Hrabiec, P. Zwołiński, *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa 1956; П. П. Плющ, *Історія української літературної мови*, Київ 1971; І. Огієнко, *ззнач. праця*.

¹⁴ В. М. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Київ 2002, с. 38–39; див. також: В. В. Німчук, *Давньоруська спадщина в лексичній українській мові*, Київ 1992.

Як немає єдиної позиції вчених щодо початків виокремлення старо- (протоукраїнської) мови, так не існує одностайності щодо зародження польської мови¹⁵. Зокрема, частина науковців дотримуються думки про існування у VIII–X ст. груп нарід серед західнослов'янських діалектів, що виділилися із праслов'янської мови: одна група включала протомови чехів, словаків і лужичан, до складу другої – т. зв. лехітської – входили діалекти протопольських племен, а також інших слов'ян, що жили між нижньою та середньою течією Одера та Ельби¹⁶. Отже, на відміну від східнослов'янських мов, західнослов'янські мови генетично є менш однорідними, а ці народи не мали єдиної держави. Формуванню польської мови сприяло утворення в X ст. першої польської держави. Прикметно, що перші записи польською мовою зустрічаються у вигляді вставок (глос) у складі латинських текстів (як відомо, латина тривалий час була основною літературною мовою польських земель). Найбільша кількість слів-вставок (410) зустрічається у Гнезненській (Папській) буллі (1136 р.). Рік появи буллі прийнято вважати початком розвитку польської мови.

Симптоматичні в цьому сенсі відомості про перше польське речення, що походить із т. зв. „Генрикової книжки” („Księgi Henrykowskiej”) (біля 1270 р.). У тексті, що написаний латиною хронікарем (літописцем) о. Пйотром з монастиря у Генрикові біля Вроцлава, згадується про певного Богухвала, який, побачивши, що його дружина стомилася від меління збіжжя, сказав їй (сучасною мовою): „Daj, niech ja poobracam kamieniem, a ty odproczywaj”, пор.: *Bogwali uxor stabat [...] ad molam molendo. Cui vir suus idem Bogwalus, compassus dixit: „Sine ut ego etiam molam”. Hoc est in polonico: „Day, ut ia pobrusa, a ti poziwai”*¹⁷.

Подальша роль української та польської мов у житті їхніх носіїв – українського і польського народів змінювалась залежно від суспільно-історич-

¹⁵ Про історію польської мови див.: S. Rospond, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1971; W. Kuraszkiewicz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1972; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. I, Warszawa 1961; cz. II, Warszawa 1965; cz. III, Warszawa 1972; A. Brückner, *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa 1974; T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978; S. Urbańczyk, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979; Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981; S. Dubisz, *Między dawnymi a nowymi laty. Eseje o języku*, Warszawa 1988; H. Rybicka-Nowacka, *Szkice z dziejów polskiego języka literackiego*, Warszawa 1990; J. Strutyński, *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego*, Kraków 1993; B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995; K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego, I. Pochodzenie języka polskiego; II. Fonetyka i fonologia języka polskiego – rozwój historyczny; III. Fleksja imienna; IV. Fleksja werbalna*, Warszawa 1998.

¹⁶ *Encyklopedia języka polskiego*, s. 284.

¹⁷ www.obcyjezykpolski.pl, див. також: B. Dunaj, *Język polski najstarszej doby piśmiennej (XII–XIII wiek)*, Kraków 1975.

них умов. Монголо-татарська експансія XIII ст. на Русі і, як наслідок, утворення нових кордонів вплинули на особливості формування української мови. У XIV–XV ст. південносхіднослов'янські землі входили до складу різних держав – Литви, Польщі, Молдови, Угорщини. Водночас у писемних пам'ятках того часу фіксується подальше проникнення живомовних елементів. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Україні виходять словники, граматики церковнослов'янської мови з помітним впливом української. Свідченням високого рівня розвитку староукраїнської літературної мови була поява Пересопницького Євангелія (1556–1561 р.), Острозької Біблії (1581 р.), інших перекладів Святого Письма, поява полемічних творів, панегіриків, видання першого східнослов'янського „Букваря” з граматику (1574 р.) тощо.

Найстарші безпосередньо польські тексти походять з XIV ст. На відміну від писемності староукраїнської мови, серед польських текстів XIV–XV ст. не зустрічаються історичні хроніки та літописи, оскільки цей жанр був репрезентований лише латиною¹⁸, натомість широко представлена духовна література (у тому числі найдавніший польський гімн-молитва „Богородиця”) та юридичні документи. У цей час польська мова зазнавала впливів чеської мови та латини¹⁹. Паралельно відбувається зближення народних діалектів при сильнішому впливі діалектів великопольських (див. 1.2.). Польські міста стають важливими осередками загальнопольської культури. Писемно-літературна польська традиція XIV–XV ст. утверджувалася вже на діалектній основі. Формування польської літературної мови починається від XVI ст. Від цього часу „можна, як видається, говорити про мову загальну, відірвану від діалектної бази, і таку, що розвивається як самостійний мовний організм”²⁰. Саме у XVI ст. починається період посилення польської держави, розширення економічних і культурних зв'язків, розквіту науки, освіти, мистецтва.

У XVI ст. у польських школах широко вивчалась латина. Молоді шляхтичі вільно говорили цією мовою. Певною мірою латина була офіційною мовою, нею спілкувались король Стефан Баторій і члени польського сейму.

У XVII ст. в Україні поживавилося культурне життя, зроста національна свідомість. Мова наповнюється народною лексикою та фразеологією. З'являються нові слова на позначення понять у галузі суспільних відносин, виробництва, права, мистецтва та ін. Видаються нові лексикографічні праці та граматики („Лексикон...” Памви Беринди, граматики

¹⁸ Пор.: Т. С. Тихомирова, *Курс польского языка*, Москва 1988, с. 10.

¹⁹ H. Dalewska-Greń, *dz. cyt.*, s. 564; P. Bąk, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 2010, s. 149–150.

²⁰ Z. Topolińska, B. Vidoeski, *Polski ~ macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki)*, z. 1: *Wprowadzenie*, Wrocław 1984.

М. Смотрицького, І. Ужевича)²¹. Розквітають такі жанри, як поезія, драматургія, частково проза; з'являються козацькі „літописи”; в цих творах церковнослов'янські елементи поєднуються з народною мовою.

У XVIII ст. староукраїнська літературна мова під тиском російського царату занепадає, значною мірою поступаючись місцем церковнослов'янській. Поширюються українські народні пісні, історичні думи, вертеп, великодні та різдвяні вірші. Розвиток художньої літератури народною мовою наприкінці XVIII ст. пов'язаний передусім із творчістю І. Котляревського.

На початок XIX ст. українська мова посіла міцні позиції в культурному житті²², однак народнорозмовна основа нової літературної мови остаточно утвердилася лише в поезії Т. Шевченка. Як пише В. М. Русанівський, „спершись на народне джерело, нова українська літературна мова одразу ж дихнула на повні груди. Це було юне, ще повністю не оформлене культурне явище, яке б розвивалося швидко і впевнено, коли б мало для цього відповідні умови. Спершу так і сталося: від „Енеїди” І. Котляревського до „Кобзаря” Т. Шевченка минуло півстоліття, а за цей час літературна мова досягла таких успіхів у вираженні душі українського народу, як інші споріднені і неспоріднені літературні мови”²³. Важливою засадою української літературної мови є те, що вона сформувалася переважно на основі середньодніпрянських говорів південно-східного наріччя²⁴.

У XVII ст. і на початку XVIII ст. у зв'язку із занепадом політичного й культурного життя Польщі дещо послаблюється роль рідної літератури та польської мови. В літературний ужиток входять твори, штучно насичені латинськими й іншими запозиченнями. В той же час у літературну мову поступово входить живе мовлення освічених поляків, з'являються художні твори, написані по-польськи, але не позбавлені впливу латинської мови. Стабілізуються фонетична система й граматична будова, істотно поповнюється лексичний склад польської мови. Мова активно збагачується за рахунок народних діалектів. При цьому змінюється характер впливу мовлення окремих регіонів Польщі на формування загальнолітературної мови. Внесок великопольського діалекту послаблюється. Значну роль у процесі розвитку мови починає відігравати малопольське наріччя, а з XVII ст. – діалекти Мазовше²⁵.

²¹ Див.: В. В. Німчук, *Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською*, Київ 1980.

²² Див.: А. А. Москаленко, *Українська лексика першої половини XIX ст.*, Одеса 1969.

²³ В. М. Русанівський, *ззнач. праця*, с. 8.

²⁴ Пор.: Ю. Шевельов, *Внесок Галичини у формуванні української літературної мови*, Львів–Нью-Йорк 1996; В. Ірещук, *Роль Галичини у розвитку української і польської літературних мов другої половини XIX – початку XX ст.*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 15–16, Warszawa 2003.

²⁵ Пор.: W. Kuraszkiewicz, *Pochodzenie polskiego języka literackiego [w:] Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań 1986, s. 43–49; M. Szymczak, *Udział*

Середина XVIII ст. характеризується новим піднесенням польської літературної мови²⁶. Вона стає мовою науки, численних художніх творів, використовується в політичному й релігійному житті. Наступ на національні традиції під час поділів Польщі викликав у польського народу прагнення зберегти державність і мову. Мова стає чинником єднання поляків, що опинилися під владою різних держав. Вищих щаблів розвитку літературна мова сягнула на початку XIX ст. у творчості А. Міцкевича та Ю. Словацького, які заклали міцний підмурівок сучасного художнього слововживання²⁷.

У другій половині XIX ст. російський царат видав ряд указів про заборону української мови. Послаблення цього тиску стало відчутним лише на початку XX ст. Незважаючи на умови цензури, у XIX ст. з'являються численні твори майстрів української художньої літератури, розвиваються різні мовні стилі²⁸.

У XX ст. українська літературна мова, як і українська культура загалом, переживала окремі періоди національного відродження. Історія мови у цей час відбиває суперечності між потенціалом структури української мови та використанням цієї мови в різних ситуаціях буття у зв'язку із відсутністю національної держави²⁹. Переломним для життя українського народу та розвитку літературної мови стало здобуття Україною незалежності у 1991 р.

У Польщі нова мовна ситуація виникла після відродження національної державності у 1918 р. У XX ст. в історії польської, як і української, мови існували періоди більш або менш активного розвитку. Збагаченню польської кодифікованої мови сприяло художнє мовлення видатних письменників, вплив регіональних і міських діалектів, функціональних різновидів мови.

Багатство сучасних української та польської мов знайшло відображення у численних лінгвістичних працях, лексикографічних джерелах. Як відзначають автори „Вступу до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов”, спільні елементи споріднених мов „набувають дедалі більше відмінностей у своєму звуковому оформленні, в результаті чого зовнішня поді-

Mazowska w kształtowaniu polskiego języka literackiego, „Z polskich studiów slawistycznych”, Ser. Językoznawstwo, Warszawa 1972, s. 333–334; *Nauka o języku dla polonistów*, red. S. Dubisz, Warszawa 2002, s. 455–456.

²⁶ Див.: I. Bajerowa, *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.

²⁷ Пор.: I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992.

²⁸ Див.: *Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови*, Київ 1977; пор.: О. Г. Муромцева, *Розвиток української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.*, Харків 1985.

²⁹ С. Я. Єрмоленко, *Історія української літературної мови* [в:] *Енциклопедія „Українська мова”*, с. 218; пор.: Ю. Шевельов, *Українська мова в першій половині двадцятого століття. Стан і статус*, Київ 1987.

бність між ними частково чи повністю втрачається”³⁰. Додамо, що суттєві зміни відбуваються також у значній частині спільної лексики та фразеології (див. 3.4.7.3., 4.7.).

Сучасні українська та польська мови мають як подібні риси, що пов’язані зі спільним походженням і взаємовпливами (див. 3.3.), так і своєрідні ознаки, які виявляють свою специфіку не тільки при зіставленні цих двох мов, але й у порівнянні з іншими слов’янськими та неслов’янськими мовами. До таких своєрідних ознак належать в українській мові:

- тверді приголосні перед [e]: *небо, ледар, село, перший, темно*;
- м’які приголосні [c’], [z’], [ц’] на місці [x], [z], [к] унаслідок другої палаталізації: *блосі, друзі, руці*;
- [i] на місці новозакритих [o], [e] (*біб* ← *бобъ*, *сіл* ← *село*) та праслов. [ě] (*дід, гніздо, різати*);
- фрикативний [z] на місці зімкнено-проривного праслов. [g]: *гриб, нога*;
- ікавізм, тобто поява початкового [i] перед групою приголосних (*імла, іржа*), або втрата [i] в аналогічній позиції (*гра, голка*);
- збереження кличного відмінка: *Хлопче! Мамо!*;
- синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду на *-му, -меш, -ме, -муть* (*писатиму, носитимеш, читатиме, мовчатимуть*), паралельні до аналітичних;
- непродуктивність дієприкметників теперішнього часу і відповідних синтаксичних зворотів та ін.;

у польській мові:

- фіксований динамічний наголос на передостанньому складі (*Mickiewicz, Mickiewicza, Mickiewiczówi*);
- збереження носових голосних [a], [ɛ] (*dąb, ząb, mięso, język*);
- наявність двох рядів шиплячих типу [ʃ] і [s’];
- відсутність якісної редукції ненаголошених голосних;
- неомонімічність творення прикметникових і прислівникових форм ступенів порівняння;
- наявність особливого типу відмінювання числівників та ін.³¹

Українська та польська мови з початку ХХ ст. знаходяться в постійній динаміці, збагачуючись новими одиницями свого складу. Найбільш активно розвивається термінологічна лексика. Виникають неологізми на позначення нових реалій і явищ сучасного світу. Поширюється коло лексичних запозичень, передусім з англійської мови. Продовжують розвиватися функціональні стилі. При цьому професійні та соціальні діалекти поповнюють сферу активного слововживання.

³⁰ Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов, с. 14.

³¹ В. В. Лучик, *заснач. праця*, с. 37–39, 49; пор. також: А. Е. Супрун, *Введение в славянскую филологию*, Минск 1989.

Нерівнозначною є ситуація нормативної української та польської мов. Сучасна українська мова характеризується значним розшаруванням норм на різних рівнях своєї структури. Для кодифікованої польської мови типовою є значна уніфікація і стабілізація. Водночас орфоепічна варіантність (напр., у сфері наголосу та вимові носових звуків) викликає коливання норми сучасної польської мови.

1.2. Діалекти української та польської мов Dialekty języka ukraińskiego i polskiego

Територіальні діалекти (говори) є місцевими різновидами національних мов³². Діалекти, з одного боку, можуть бути розчленовані на говірки – найменші одиниці територіальної диференціації мови, з другого, – на підставі спільних структурних рис об'єднуються в основні групи – наріччя. Формування діалектів почалося ще у часи функціонування індоєвропейської та праслов'янської мов внаслідок племінної диференціації й продовжувалося відповідно до перегруповань земель, утворення держав, міжмовних контактів та інших чинників.

Діалекти національних мов знаходяться у постійній динаміці. Вони трансформуються історично й локально, зазнають впливу кодифікованого мовлення і водночас мають значну стійкість. Нівеляція діалектних рис або, навпаки, їхня стабільність визначаються, зокрема, територіальними, ментальними, історико-культурними умовами. Разом із тим деякі регіональні елементи стають надбанням літературної мови. Скажімо, поширеним в українській мові стало західноукраїнське слово *кав'ярня* (запозичене з польської). Польське слово *kremówka* раніше було регіональним (у кодифікованому мовленні вживалося *napoleonka*), що знайшло своє відображення в лексикографічних джерелах³³. Після використання слова *kremówka* Іваном Павлом II на зустрічі з мешканцями Вадовіц у 1999 р. („Po maturze chodziłem na *kremówkę*”) слово набуло загальнопольського поширення.

Кожен діалект протиставляється іншим діалектам і національній літературній мові та водночас має з ними спільні ознаки. Сусідні діалекти здебільшого взаємопроникають одне в одне, а також контактують з іншими

³² Див.: Б. В. Кобилянський, *Діалект і літературна мова: Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови*, Київ 1960; *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*, Київ 1977; К. Ф. Герман, *Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами*, Чернівці 1983; W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954; S. Dubisz, H. Karaś, N. Kolis, *Dialekty i gwary polskie. Leksykon*, Warszawa 1995; M. Małecki, *Dialekty polskie i słowiańskie*, Kraków 2004.

³³ *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, t. 1, Warszawa 1988, s. 978.